

ANTONI SHEFTSBERINING GO‘ZALLIK VA ADOLAT TUSHUNCHALARI O‘RTASIDAGI UYG‘UNLIK

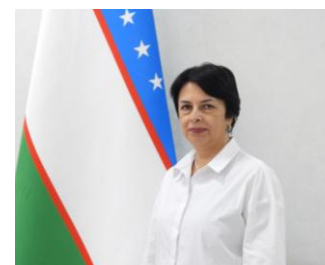
Ruzmatova Gulnoz Miraxrarovna,
“ALFRAGANUS UNIVERSITY” nodavlat
oliy ta’lim tashkiloti professori

HARMONY BETWEEN BEAUTY AND JUSTICE IN ANTHONY SHAFTESBURY’S PHILOSOPHY

Ruzmatova Gulnoz Miraxrarovna
Professor at “ALFRAGANUS UNIVERSITY”
non-governmental higher education institution

ГАРМОНИЯ МЕЖДУ КРАСОТОЙ И СПРАВЕДЛИВОСТЬЮ В ФИЛОСОФИИ ЭНТОНИ ШЕФТСБЕРИ

Рузматова Гулноз Мирахраровна,
профессор университета АЛФРАГАНУС

<https://orcid.org/0000-0001-7046-1732>
E-mail:
gulnoz68@mail.ru

Annotatsiya: Antoni Sheftsberi (1671–1713), ingliz faylasufi, o‘zining axloqiy va estetik nazariyalarida go‘zallik va adolat o‘rtasidagi chuqur bog‘liqlikni ta’kidlagan. Ushbu annotatsiya Sheftsberining “Axloqiy izlanuvchilar” (“Moralists”) va “Xususiyatlar to‘plami” (“Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times”) asarlarida ifodalangan go‘zallik va adolat konsepsiyalarining uyg‘unligini ko‘rib chiqadi. Sheftsberiga ko‘ra, go‘zallik faqat tashqi ko‘rinish bilan cheklanmaydi, balki ichki axloqiy tartib va mutanosiblikni anglatadi, bu esa adolatning asosiy prinsiplari bilan uzviy bog‘liqdir.

Tayanch iboralar: Go‘zallik, adolat, uyg‘unlik, axloq, estetika, tabiiy tartib, ichki hissiyot, mutanosiblik.

Annotation: Anthony Shaftesbury (1671–1713), an English philosopher, emphasized the profound connection between beauty and justice in his moral and aesthetic theories. This annotation examines the harmony between the concepts of beauty and justice as expressed in Shaftesbury’s works *The Moralists* and *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*. According to Shaftesbury, beauty is not limited to external appearance but signifies an internal moral order and proportion, which is intrinsically linked to the fundamental principles of justice.

Keywords. Beauty, Justice, Harmony, Morality, Aesthetics, Natural Order, Inner Sentiment, Proportion.

Аннотация: Энтони Шефтсбери (1671–1713), английский философ, подчеркивал глубокую связь между красотой и справедливостью в своих моральных и эстетических теориях. Данная аннотация рассматривает гармонию между концепциями красоты и справедливости, выраженными в работах Шефтсбери «Моралисты» и «Характеристики людей, нравов, мнений и времён». Согласно Шефтсбери, красота не ограничивается внешним обликом, а отражает внутренний моральный порядок и пропорциональность, которые неразрывно связаны с основными принципами справедливости.

Ключевые слова: Красота, справедливость, гармония, мораль, эстетика, естественный порядок, внутреннее чувство, пропорциональность.

Kirish. XVII-XVIII asrlar ingliz faylasufi ta’kidlagan. Uning “Axloqiy izlanuvchilar” va Antoni Sheftsberi falsafiy ta’limotida go‘zallik va “Xususiyatlar to‘plami” asarlarida go‘zallik nafaqat adolat tushunchalari o‘rtasidagi chuqur bog‘liqlikni tashqi ko‘rinish, balki ichki axloqiy tartib va

muvofiglik sifatida talqin qilinadi. Sheftsberiga ko'ra, adolat bu tartibning ijtimoiy va axloqiy ifodasi bo'lib, u tabiatda mavjud universal mutanosiblikka asoslanadi. Ushbu ishda Sheftsberining go'zallik va adolat konsepsiyalarini bir-biriga uyg'unlashtirgan falsafiy yondashuvi tahlil qilinadi, uning estetik va axloqiy nazariyalarining zamonaviy ahamiyati o'rganiladi. Bu kirish so'zi orqali biz Sheftsberi falsafasining asosiy g'oyalarini ko'rib chiqib, ularning go'zallik va adolat o'rtasidagi munosabatlarni tushunishdagi o'rnini muhokama qilamiz.

Metodologiya. Ishda ilmiy bilishning xolislik, tizimlilik, vorisiylik, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tarixiylik va mantiqiylik kabi usullarga tayanildi.

Adabiyotlar sharhi. Antoni Sheftsberi, XVIII asr ingliz falsafasining muhim namoyandalardan biri sifatida, go'zallik va adolat tushunchalari o'rtasidagi uyg'unlikni o'zining asosiy asarlarida ko'rib chiqadi. Uning "Xususiyatlar to'plami" asarlarida go'zallik va adolat konsepsiyalari tabiatdagi universal tartib va mutanosiblikka asoslanib tahlil qilinadi. Asarning "Axloqiy izlanuvchilar" bo'limida Sheftsberi go'zallikni faqat tashqi ko'rinish emas, balki ichki axloqiy muvofiglik sifatida talqin qilib, uni adolat bilan bog'laydi. Uning falsafasida go'zallik tabiiy va estetik tartibni, adolat esa ijtimoiy va axloqiy tartibni ifoda etadi. Bu asar mavzuni tushunish uchun asosiy manba sifatida xizmat qiladi, chunki u Sheftsberining estetik va axloqiy nazariyalarini batafsil bayon etadi.

Sheftsberining go'zallik va adolat tushunchalarini tahlil qiluvchi adabiyotlar ham mavzuni chuqurroq o'rganishda muhim o'rin tutadi. Masalan, Klayn (Klein, 1994) o'zining "Shaftesbury and the Culture of Politeness" kitobida [1] Sheftsberining falsafasini XVIII asrdagi madaniy va axloqiy muhokamalar kontekstida ko'rib chiqadi. U Sheftsberining go'zallik va adolatni uyg'unlashtirishda ichki axloqiy hissiyot konsepsiyasiga tayanishini ta'kidlaydi. Klaynga ko'ra, Sheftsberi go'zallikni tabiiy mutanosiblik sifatida ko'rsa, adolatni ushbu mutanosiblikning ijtimoiy ifodasi sifatida talqin qiladi.

Bundan tashqari, Darvoll o'zining "The British Moralists and the Internal 'Ought'" [2] asarlarida Sheftsberining axloqiy nazariyasini tahlil qilib, uning adolat konsepsiyasi insonning tabiiy

axloqiy idrokiga asoslanishini ko'rsatadi. Darvoll Sheftsberining go'zallik va adolat o'rtasidagi uyg'unlikni tabiatdagi universal tartib bilan bog'lashini muhim deb hisoblaydi. Uning tadqiqoti Sheftsberi falsafasining zamonaviy axloqiy estetikaga ta'sirini ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega.

Yana bir muhim manba sifatida Aronson o'zining "Shaftesbury on Aesthetic and Moral Order" [3] maqolasida Sheftsberining estetik nazariyasini tahlil qilib, go'zallikning axloqiy tartib bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Aronsonga ko'ra, Sheftsberi uchun go'zallik nafaqat vizual zavq, balki axloqiy muvofiglikning ramzidir, bu esa adolat bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lanadi.

Sheftsberi falsafasining tarixiy kontekstini o'rganishda Rivers o'zining "Reason, Grace, and Sentiment" [4] kitobida muhim yondashuvni taqdim etadi. U Sheftsberining go'zallik va adolat tushunchalarini gumanistik va ratsional tamoyillarga asoslaganligini ta'kidlab, uning falsafasining XVII-XVIII asrlardagi estetik va axloqiy muhokamalarga ta'sirini ko'rsatadi.

Umuman olganda, Sheftsberining asarlari va unga oid tadqiqotlar go'zallik va adolat o'rtasidagi uyg'unlikni falsafiy, estetik va axloqiy nuqtai nazardan o'rganish uchun boy manbadir. Ushbu adabiyotlar Sheftsberining ta'limotining murakkabligini va uning zamonaviy falsafadagi ahamiyatini ochib beradi. Tadqiqotda ushbu manbalar asosida Sheftsberining go'zallik va adolat konsepsiyalarining uyg'unligi chuqur tahlil qilinadi.

Natija va tahlillar. Anthoni Sheftsberi (1671–1713) Britaniya ma'rifatparvarlik falsafasida muhim shaxs bo'lib, uning axloqiy va estetik qarashlari axloqiy sezgi tushunchasi orqali go'zallik va adolatni bir-biriga bog'laydi. Antoni Sheftsberi axloqshunos yozuvchi. Mashhur siyosiy arbobning o'g'li. Lokkning tarbiyalanuvchisi hisoblanadi. "Zamona, fikr, axloq va odamlar xarakteristikasi" (1711) – nomli asari unga mashhurlik olib keldi. Sheftsberining ta'limoti Xatcheson, Volter, Didro, Franklin, Gerder va Getega kuchli ta'sir etadi.

Mutafakkir go'zallik va ezgulik yagonadir tamoyiliga amal qiladi. Go'zallikning xususiyati mutanosiblik, uyg'unlik va mezoniylikdadir; uning manbai ham shunda. Insondagi xudbin-egoistik intilish va affektlarni-ehtiroslarni inkor etmaydi. Ularni cheksiz rivojlantirilmasa insonga yomonlik keltirmaydi. Xudbin-egoistik affektlar tabiiy

affektlar bilan muvozanatlashadi. Tabiiy affektlar altruistik-bemanfaat xususiyatga ega. Bu axloqiy hayotning asosini tashkil etadi.

Notabiiy affektlar – jahl, hiylakorlik, qasoskorlik va h.k.lar – bular inson tabiatiga xos emas. “Go‘zallik va ezgulikdan mahrum bo‘lgan inson qalbi cho‘li-biyobonga o‘xshaydi. Bunday inson yolg‘izlikka mahkumdur”. Inson jamiyatda yashash uchun yaratilgan. Qalb mutanosibligi – individ o‘zining altruistik (beg‘araz, bemanfaat) affektlarini yetarli darajada tarbiyalaganligida namoyon bo‘ladi. Egoistik, g‘ayritabiiy odatlardan xoli bo‘lishi kerak. Inson tabiatining tabiiy holatida, ular “axloqiy hissiyotni” tashkil qiladi.

“Axloqiy hissiyot” – axloqiy ongning yuksak shaklidir. Bu axloqiy baholash va qabul qilishda namoyon bo‘ladi. Shu fikri bilan Sheftsberi Kembridj universiteti platoniklarining ratsional axloqiga qarshi turadi va Lokkning shogirdi sifatida ta‘limotini davom ettiradi. Lekin Lokk bilan “inson axloqiy mavjudot” sifatidagi qarashlarida fikri bir bo‘lmaydi.

Lokk tug‘ma axloqiy va amaliy tamoyillarni inkor qiladi. Sheftsberi bo‘yicha, ezgulik inson tabiatida yotadi, uning mohiyatiga xos. Lokk axloq normalarining o‘zgaruvchanligi va nisbiyligini tan oladi. Sheftsberi axloq mustaqil xarakterga ega, tashqi ta‘sirdan tashqari, lekin doimiy mashg‘ulotlar orqali ezgulik rivojlanishi ham mumkin.

Sheftsberi axloqqa utilitar (foydali, manfaatli, nafl) yondashuvni tanqid qiladi. Ezgulikka ega bo‘lgan inson baxtli insondir. Ezgulik ijtimoiy xarakterga ega. Altruizm va evdemonizmni solishtirib, ezgulik va baxtni aynanlashtiradi.

Ezgulikka ega bo‘lish shaxsiy va ijtimoiy manfaatlarni kelishtiradi. Ezgulikda yakka shaxs baxti va ijtimoiy yaxshilik birlashgan. Faqat ezgulik insonga qoniqish olib keladi, axloqiy hayotining mazmunini tashkil qiladi.

Axloqiylik xudoga e‘tiqod qilishga bog‘liq emas, dindan kelib chiqmaydi, aksincha, dinning o‘zi axloqiy ong tomonidan muhokama qilinishi zarur. Axloq va din bir-biriga bog‘liq emas. Din axloqning asosi bo‘la olmaydi, ko‘pincha din axloqqa zarar keltiradi; salbiy axloq xislatlariga ega bo‘lgan shaxs xudoga sajda qilayotganda namoyon bo‘lishi mumkin. Lekin boshqa tomondan xudoga e‘tiqod axloqiy sifatlarni yuksaltirishi mumkin. Sheftsberi – dinni mutaassibligini, fanatizmini,

boshqa ta‘limotlarga yopiqligini qoralaydi. Qo‘rquv, manfaat tufayli xudoga sig‘inuvchilar axloqiy inson bo‘la olmaydi.

Sheftsberining hurfiylik haqidagi g‘oyalari deistik xarakterga ega. Uning diqqat markazida inson ichki ma‘naviy dunyosi bo‘ladi. Xudo butun go‘zallikning mohiyati, sababi va asoschisidir. Xudoni daho rassomga va buyuk ijodkorga o‘xshatadi, uning ijodining mahsuli mutanosib-tartibli, uyg‘un koinotdir.

Tashqi go‘zallikka inson ichki go‘zalligi mos keladi. Go‘zallikning ana shu turi insonga cheksiz lazzat bag‘ishlaydi. Xudo axloqiy ideal sifatida namoyon bo‘ladi. Lekin – bu xudo xristianlikning diniy xudosi emas. U aqlli, axloqiy asosdir.

Sheftsberi go‘zallikni nafaqat tashqi obyektlar yoki san‘at asarlaridagi estetik tajriba sifatida, balki axloqiy xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlardagi uyg‘unlik sifatida talqin qiladi. Adolat esa insonlar o‘rtasidagi tenglik va xayrixohlikni ta‘minlovchi axloqiy tamoyil sifatida go‘zallikning ijtimoiy ko‘rinishi sifatida qaraladi. Sheftsberi o‘zining “Zamona, fikr, axloq va odamlar xarakteristikasi” asarida shunday yozadi: “Go‘zallik va yaxshilik bir-biriga o‘xshashdir; chunki go‘zallik tartib va uyg‘unlikdan iborat bo‘lsa, yaxshilik ham shundaydir” [6, 267]. Bunda Sheftsberi go‘zallik va axloqiy yaxshilik (adolatning asosi) o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta‘kidlaydi. Uning nazarida, go‘zallik tartib va muvozanat orqali namoyon bo‘lsa, adolat ham ijtimoiy munosabatlarda shunday tartibni ta‘minlaydi.

Sheftsberining axloqiy sezgi tushunchasi go‘zallik va adolatni birlashtiruvchi asosiy vosita hisoblanadi. Bu sezgi insonni tabiiy ravishda yaxshilik, adolat va go‘zallikka yo‘naltiradi. U shunday deb yozadi: “Insonning ichki sezgisi uni nafaqat o‘z manfaatlariga, balki umumiy yaxshilikka xizmat qiladigan xatti-harakatlarga undaydi, bu esa tabiiy go‘zallik va uyg‘unlikni keltirib chiqaradi”. [5, 280] Bunda Sheftsberi axloqiy sezgi orqali insonning adolatli xatti-harakatlar orqali ijtimoiy uyg‘unlikka hissa qo‘shishini ta‘kidlaydi. Go‘zallik esa bu uyg‘unlikning estetik ifodasi sifatida ko‘riladi.

Sheftsberi insonni ijtimoiy mavjudot sifatida ko‘radi va adolatni ijtimoiy munosabatlardagi tartib va muvozanat sifatida talqin qiladi. U shunday yozadi: “Jamiyatning farovonligi uning a‘zolarining

o'zaro xayrixohligiga bog'liq; bu xayrixohlik esa adolat va go'zallikning birlashuvi sifatida namoyon bo'ladi" [6, 55]. Bu yerda adolat jamiyatdagi o'zaro hurmat va hamkorlik orqali go'zallikni yaratishi ta'kidlanadi. Sheftsberi uchun adolatli jamiyat go'zal jamiyatdir, chunki unda insonlar o'zaro hamjihatlikda yashaydi. Bu hamjihatlik estetik tajriba sifatida idrok etiladi, chunki u tartib va muvozanatga asoslanadi.

Sheftsberi go'zallik va adolat o'rtasidagi uyg'unlikni estetika va axloqning uzviy bog'liqligi sifatida ko'radi. U yozadi: "Go'zal bo'lgan narsa yaxshi bo'ladi, chunki go'zallik inson tabiatining eng oliy uyg'unligini aks ettiradi" [7, 142]. Bu iqtibosda Sheftsberi go'zallikni axloqiy yaxshilikning (adolatning) ko'rinishi sifatida talqin qiladi. Adolatli xatti-harakatlar, masalan, boshqalarga yordam berish yoki tenglikni ta'minlash, estetik jihatdan go'zal sanaladi, chunki u jamiyatda uyg'unlikni yaratadi.

Sheftsberining go'zallik va adolat o'rtasidagi uyg'unlik haqidagi qarashlari utilitar falsafaga (masalan, Jeremi Bentam yoki Tomas Gobbs) qarshi muqobil sifatida muhim hisoblanadi. U axloqni foyda yoki shaxsiy manfaatlar doirasidan tashqariga olib chiqib, uni estetik va ijtimoiy uyg'unlik bilan bog'laydi. Bu qarashlar Frensis Xatchison va Devid Yum kabi keyingi faylasuflarga ta'sir ko'rsatdi. Biroq, uning axloqiy sezgi tushunchasi subyektiv deb tanqid qilingan, chunki u adolat va go'zallikni aniq mezonlar bilan o'lchashni qiyinlashtiradi.

Xulosa. Anthoni Sheftsberi go'zallik va adolatni insonning ichki axloqiy sezgisi orqali uyg'unlashtiradi. Uning falsafasida go'zallik axloqiy yaxshilik va ijtimoiy uyg'unlikning estetik ifodasi sifatida talqin qilinadi, adolat esa bu uyg'unlikning ijtimoiy shakli sifatida ko'riladi. Sheftsberi uchun bu ikki tushuncha insonning tabiiy ravishda yaxshilik va tartibga intilishi orqali birbirini to'ldiradi. Uning qarashlari ma'rifatparvarlik davri falsafasida muhim o'rin tutib, axloq va estetika o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi zamonaviy munozaralarga zamin yaratdi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Klein L. Shaftesbury and the Culture of Politeness. – Cambridge: University Press, 1994.

2. Darwall S. The British Moralists and the Internal 'Ought'. – Cambridge: University Press, 1995.

3. Aronson C. Shaftesbury on Aesthetic and Moral Order. Journal of the History of Philosophy*, 21(3), 345-362. 1983.

4. Rivers I. Reason, Grace, and Sentiment: A Study of the Language of Religion and Ethics in England, 1660–1780*. Cambridge University Press. 2000.

5. Shaftesbury A. Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times. – Vol. I. - London: Liberty Fund, 2001.

6. Shaftesbury A. Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times. – Vol. II. - London: Liberty Fund, 2001.

7. Shaftesbury A. Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times. – Vol. III. - London: Liberty Fund, 2001.

8. Ruzmatova G. Comparativist analysis of Representations about Will in View of Friedrich Nietzsche and Jalaliddin Rumi // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020. ISSN: 1475-7192. – P. 3215-3227.

9. Ruzmatova, G. (2024). Maurice Merleau-Ponty's Philosophy of "Phenomenological" Man // FILOLOGIYA VA MADANIYAT MASALALARI (ilmiy-uslubiy maqolalar to'plami) № 3. ISBN 978-605-9554-90-9/2024/B.138-156./www.atam.karabuk.edu.tr

10. Ruzmatova, G.M. (2024). Comparative studies of the ideas of rationality in the philosophical thought of early modern Europe / European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)/Available Online at: <https://www.scholarzest.com> / Vol. 5 No.02, February 2024/ISSN: 2660-5589/ – B. 7-10.

11. Ruzmatova, G.M. (2024). Rene Dekart va Blez Paskal ta'limotlarida ratsional g'oyalar komparativistikasi // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal. – 2024-yil, yanvar. 1-son. – B. 689-694. / 74-91 xalqaro daraja ISSN: 2992-8982 / Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>. / OAK, ISSN, Google Scholar, DOI, ID ORCID, OPENACCESS, Bielefeld Academic Engine, RESEARCHBIB-Academic Resoukce Index, Open AIRE

12. Ruzmatova, G.M. (2024). Problem of man in writings of albert Camus // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences / 4(02), Feb., 2024. 581-592 / (E)ISSN: 2181-1784. SJIF 2024 = 7.404 / ASI Factor = 1.7 / www.oriens.uz Ruzmatova G. Eastern melodies in the text of Plato // International Journal of Recent Technology and Engineering. Vol. 8, Issue-2S6, July, (2019). –P. 444-448. IJRTE. ISSN: 2277-3878.

13. Ruzmatova G. va boshqalar. Sharq va G'arb falsafasi tarixi. Darslik. 2-jild. –Toshkent: Tafakkur, 2023. - 572 bet.